

Orta Asya'da Su Sorunları

NADİR BIYIKOĞLU

Sovyetler döneminde merkezî bir otorite tarafından yönetilen, yürütülen, bakılan ve işletilen bütün bu sistemler, her yönüyle bakımsız ve sorunlu biçimde devredildikleri ülkeler arasında, özellikle Orta Asya ülkelerinde zaman içinde anlaşmazlık konuları hâline gelmiştir.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, bağımsızlığını kazanan devletlere SSCB'den miras kalan sorunların başında ekonomik problemler, bakımsız altyapı, enerji ve su sorunları gelmektedir. Özellikle, Orta Asya'daki kardeş ülkelerde iç içe geçmiş bir altyapı ve enerji sistemi göze çarpmaktadır. Meselâ, Almatı'dan Taşkent'e karayolu ile seyahate çıktığınızda Kazakistan'dan Kırgızistan topraklarına, sonra tekrar Kazakis-

tan'a ve Özbekistan'a geçersiniz. Haritaya baktığımızda, aynı şekilde bir ülkeden diğerine girip çıkan enerji nakil hatları, petrol ve doğalgaz boru hatları, sulama kanalları ve bunların bağlandığı uluslararası sular, nehirler, iç deniz ve göller dikkatinizi çeker.

Sovyetler döneminde merkezî bir otorite tarafından yönetilen, yürütülen, bakılan ve işletilen bütün bu sistemler, her yönüyle bakımsız ve sorunlu biçimde devredildikleri ülkeler arasında, özellikle Orta Asya ülkelerinde zaman içinde anlaşmazlık

konuları hâline gelmiştir. Bu konuda; Hazar Denizi'nin hukukî statüsü ile birlikte bu denizin ortasında yer alan bir doğal gaz sahasının Hazar'ın iki kıyısındaki iki kardeş ülke arasında problem sahası hâline gelmesinden; petrol ve doğalgaz boru hatlarının geçtiği komşu ülkeler arasında ortaya çıkardığı tatsızlıklara kadar pek çok örnek sayılabilir.

Ancak bu sorunlar çözümsüz değildir, hatta küçük bir gayretle ülkeler arasında işbirliği projelerine dönüşmeleri de mümkündür. Orta Asya'da, Amuderya Nehri basenindeki bir başka doğalgaz sahasının, havzanın iki tarafındaki kardeş ülkeler arasında ortaya çıkardığı anlaşmazlığın, bir ortak işbirliği projesiyle çözülmesi de bunun en güzel örneklerindedir. Kaldı ki, Orta Asya'daki bu kardeş ülkelerin her birinin zengin olduğu farklı kaynaklar mevcuttur; kimisi petrol, kimi doğalgaz, kimi kömür, altın, vb. madenlerde bakımından zengin...

Yukarıda özetlemeye çalıştığım SSCB mirası sorunların en önemlilerinden birisi de, Orta Asya'da çevre sorunu ve su kaynaklarının kullanımına ilişkin anlaşmazlıktır. Bizim ortaokul-lise yıllarımızda "Türklerin Ana Yurdu" diye özlediğimiz, kendimizi buralarda at koştururken, Seyhun ve Ceyhun ırmaklarının serin sularında yüzerken hayal ettiğimiz Türkistan'ın "Maveraünnehir" bölgesi, ne yazık ki bu anlaşmazlığın ortasında yer almaktadır. Maveraünnehir, tıpkı bizim Fırat ve Dicle nehirlerimizin arasında yer alan "Mezopotamya" gibi, Aral Denizi'ne dökülen Ceyhun (Amu Derya) ve Seyhun (Sıri Derya) nehirleri arasında kalan bölgedir.

Aral Denizi

Dünyanın en büyük ve önemli iç deniz/göllerinden olan Aral, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği döneminde uygulanan yanlış politikaların sonucunda; önce fark edilmeyen, sonra da önlenemeyen bir çevre felâketine maruz kalmıştır. Sovyetler Birliği için çok önemli bir ekonomik girdi olan pamuk üretimi için; Aral Denizi'ni besleyen Amu Derya ve Sıri Derya nehirlerinin yatakları değiştirilerek, Orta Asya'daki pamuk tarlalarına yönlendirilmiştir. O dönemde Moskova'dan yapılan merkezî planlama ile bu iki nehir üzerinde yapılan barajlar ve sulama kanalları, Aral'ı

besleyen su miktarının önemli ölçüde azalmasına sebep olmuştur.

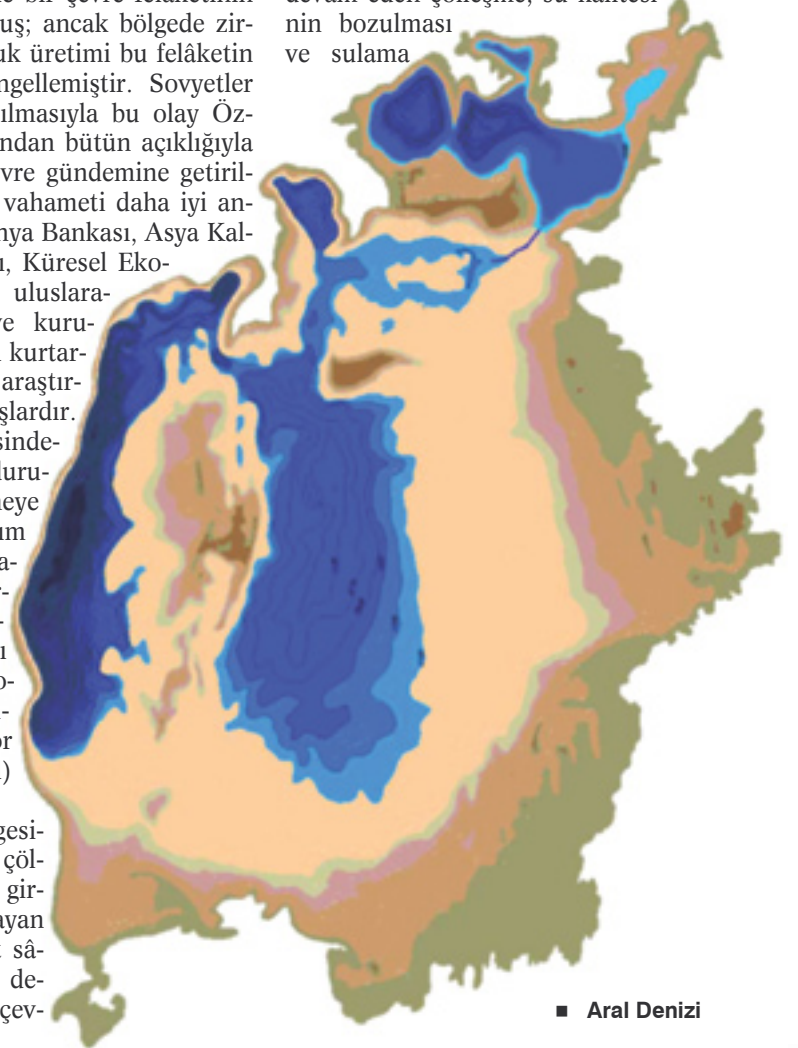
"Örnek olarak Amu Derya'dan Karakum Çölünü geçen 1000 km'den daha uzun Karakum Kanalı, Sıri Derya'dan yaklaşık 700 km uzunluğunda Fergana Kanalı çekilmiştir. Her iki nehir üzerinde irili ufaklı onlarca baraj vardır. Bu yüzden Aral gölü beslenemez hâle gelmiş; 1960'lardan günümüze geçen 50 yıla yakın zamanda derinliğinde 100 metreden fazla azalma, yüzölçümünde 70 bin kilometre kareden 18 bin kilometre kareye düşme meydana gelen bu iç deniz yüzde 75 oranında küçülmüş ve çevresi çölleşmiştir. Böylece, bir zamanlar dünyanın dördüncü büyük gölü (iç denizi) olan Aral, ölü bir göl hâline gelmiştir. Aral kıyısında balıkçılıkla uğraşan köy ve kasabalar tamamen terk edilmiş, gölün üzerinde yükselen buhar tabakası da yok olunca iklim tamamen değişmiş, Türkistan'ın o güzelim ekolojisi alt üst olmuştur."¹

Aral'ı besleyen nehir sularının yapım teknikleri bakımından tamamen verimsiz olan sulama kanalları inşa edilerek tarım alanlarına yönlendirilmesi, bölgede bir çevre felâketinin başlangıcı olmuş; ancak bölgede zirve yapan pamuk üretimi bu felâketin görülmesini engellemiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bu olay Özbekistan tarafından bütün açıklığıyla uluslararası çevre gündemine getirilmiş, konunun vahameti daha iyi anlaşılmalı ve Dünya Bankası, Asya Kalkınma Bankası, Küresel Ekoloji Fonu gibi uluslararası kurum ve kuruluşlar da Aral'ı kurtarma çârelerini araştırmaya başlamışlardır. Aral ve çevresindeki ekolojik durumu iyileştirmeye yönelik birtakım projeler başlatılmış, bu çerçevede "Uluslararası Aral'ı Kurtarma Fonu" (International Fund for Saving Aral) kurulmuştur.

"Aral bölgesinin hızlı bir çölleşme sürecine girmesiyle başlayan ekolojik tehdit sadece bu bölge değil, bölgenin çev-

resinde yer alan Kazakistan'ın Kızıl Orda, Türkmenistan'ın Taşavuz, Özbekistan'ın Karakalpak Özerk Cumhuriyeti ve Harezmi, Nevai, Buhara vilayetleri dahil tüm Orta Asya bölgesi için de geçerlidir. Aral'ın kuruyup yüzey alanının dörtte birine, su hacminin de onda birine düşmesi ile ortaya çıkan olumsuzlukların sonuçları arasında; su kaynaklarının yetersizliği, içme suyu kalitesinin düşmesi, topografik degradasyonu, biyolojik çeşitliliğin hızla azalması, iklim değişikliği sonucunda hava kirliliğinin de artması yanı sıra, bölge nehirleri için önemli su kaynağı olan Pamir ve Tıyanşan dağlarındaki buz alanlarının azalması önde gelmektedir."²

Ne yazık ki, durum pek de ümit ver değildir. Aral'ın tam anlamıyla kurtarılmasının pratik olarak imkânsız olduğu, ancak bölge nüfusunun normal ve sağlıklı hayat şartlarına kavuşturulması için gerekli tedbirlere yoğunlaşılması icap ettiği aşikârdır. Gerekli tedbirler alınmazsa, nüfus artışı, ekonominin bütün sektörlerinin gelişmesi ile birlikte suya olan talebin de artması yanı sıra; artan su kıtlığı, devam eden çölleşme, su kalitesinin bozulması ve sulama

■ Aral Denizi

alanlarının kötüye gitmesi, tuzlanma, toprak erozyonu, düşük verimlilik vb. olumsuz sonuçlar beklenmektedir. ³

Son 10 yılda uluslararası kuruluşların desteğiyle Aral'ı kurtarmaya yönelik proje ve programların uygulamaya konulması için 1 milyar ABD dolarından fazla harcama yapılmış, ayrıca yabancı yatırım, teknik yardım ve fonlardan da 265 milyon dolar civarında kaynak kullanılmıştır. Bununla beraber, olayın çözümünde sâdece bol sıfırlı harcamalar değil, enerji ve su konusunda bölgede yapılacak yeni yatırımların çevre boyutlarına bundan sonra dikkat edilmesi de çok önemli bir faktördür. Daha açık bir ifade ile, Aral'ı besleyen su kaynaklarının rasyonel kullanımı ve bu nehirler üzerinde yapılacak baraj ve enerji santrali yatırımlarının çevre ve güvenlik şartları da dikkate alınarak değerlendirilmesi gereklidir.

Orta Asya Su Kaynaklarının Kullanımı

Orta Asya'nın en önemli nehirleri olan Amu Derya ve Siri Derya, "sınır

aşan sular" tarifine uyan, her biri birkaç ülke topraklarından geçen, farklı ülkelerdeki kollarla beslenen ve iki ayrı ülkede Aral'a dökülen sulardır.

Bunlardan Siri Derya, Kırgızistan'da en büyüğü Narın ırmağı olan birkaç ırmakla beslenip, Kırgızistan'dan Özbekistan'ın doğusunda Namangan bölgesine, mümbit Fergana Vadisi topraklarını suladıktan sonra Tacikistan'ın Hocent bölgesinden tekrar Özbekistan'a geçip, Siri Derya bölgesini kat ettikten sonra Kazakistan topraklarına girmektedir. Siri Derya nehri, Kazakistan'ın Çimkent ve Karatav bölgelerinden kendisini besleyen kollarla birleşip, Kızıl Orda ve Tüратav bölgelerinden ve Baykonur Uzay Üssü'nün güneyinden geçerek, Kazakistan topraklarında Aral Gölü'ne dökülmektedir.

Amu Derya nehri ise, Tacikistan topraklarından doğmakta, Afganistan'dan gelen bazı kollarla da beslenip, Tacikistan-Afganistan sınırının kısa bir bölümünü oluşturduktan sonra Özbekistan'ın en güney ucunda Tirmiz bölgesinde Özbekistan-Afganistan sınırını teşkil edip Türkmenistan topraklarına girmektedir. (Burada Kerki-Çağlıtepe arasında ayrılan Karakum Kanalı*, Türkmenistan topraklarında Bayramali, Merv, Duşak, Aşgabat, Göktepe, Gızılavrat bölgelerini çöl boyunca sulayıp Gızancık'ta son bulmaktadır.) Amu Derya nehri, Türkmenistan topraklarında Çarcuv'dan geçip Seydi Rafinerisi yakınlarından Özbekistan'a Buhara bölgesinden giriş yapmakta, Ürgenç-Harezmi bölgesinden geçip, tekrar Türkmenistan'ın Taşavuz bölgesine kısa bir geçiş yaptıktan sonra Nukus civarında yine Özbekistan topraklarına girip burada Aral'a dökülmektedir.

Orta Asya'daki bu iki önemli nehrin suyunun kullanımı ve dağılımı, bölgedeki ülkeler arasında kabul görmüş olan "Siri Derya ve Amu Derya nehirleri su kaynaklarının kompleks kullanım planı" çerçevesinde yapılmaktadır. Orta Asya nehirlerinin su kaynaklarının yüzde 50'den fazlasını, bölgede en büyük nüfusa sahip olan Özbekistan kullanmaktadır. 28 milyon nüfuslu Özbekistan, tarıma elverişli topraklara sahiptir. Ancak, ülkeyi besleyen su kaynaklarının yüzde 85'i kendi toprakları dışından gelmektedir. Bu suyu taşıyan Siri Derya ve Amu Derya nehirlerinin çıktığı iki ülke olan Tacikistan ve Kırgızistan ise, topraklarının küçük bir bölümü tarıma elverişli olması nedeniyle

le bu suyu tarımsal amaçla yeterince değerlendirememektedir. Petrol, doğal gaz gibi enerji kaynakları yönünden de zengin olmayan bu iki kardeş ülkede, Siri Derya ve Amu Derya nehirlerinin kolları olan Vahşi (Bahşi), Narın ve Zerefşan nehirleri üzerinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği döneminde inşa edilmiş 30-35 yıllık barajlar ve hidroelektrik santraller ile elektrik üretmektedirler.

İklim değişikliği nedeniyle nehirlerin debisinin yüzde 20 civarında azalması yanı sıra, gerek eski Sovyet teknolojisi olmaları, gerekse hidrolik altyapı ve jeneratörlerin bakımsızlığı nedeniyle, mevcut hidroelektrik santrallerden elde edilen enerjide büyük verim kayıpları olduğu, bazı tesislerde bu kayıpların yüzde 40'a ulaştığı bilinmektedir. Her iki ülke de, kış aylarında enerji üretmekte ve su bırakmakta, bu da nehirlerin geçtiği diğer ülke topraklarında taşkınlara sebep olarak tarımsal zarara yol açmakta; komşu ülkelerle, özellikle de Özbekistan'la anlaşmazlık nedeni olmaktadır. Ülkeler arasında su tahsis anlaşması olsa da, su yönetimine ilişkin bir anlaşma bulunmadığından, su kotaları değişmediği hâlde verim zamanları değiştiği için kullanan ülkelerin menfaatleri etkilenmektedir.

Konuda taraf olan bölge ülkeleri, zaman zaman su kullanımı konusunda bir araya gelip soruna çözüm aramaktadırlar. Türkmenistan Cumhurbaşkanı'nın 2009 Şubatında yaptığı Özbekistan ziyaretinde de, Orta Asya su kaynaklarının rasyonel kullanılması konusu iki ülkenin devlet başkanları arasında ele alınmış ve sorunun bölge ülkeleri arası diyalogla çözülmesi, bu çözümde bölgede müdahil olmak isteyen süper güçlerin taraf olması yerine, Birleşmiş Milletler nezaretinde tarafsız bir araştırma ve çalışmanın yardımcı olacağı hususları gündeme getirilmiştir.

Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in 17 Mart 2010 tarihinde Taşkent'e yaptığı ziyaret esnasında da, Özbekistan Cumhurbaşkanı İslâm Kerimov ile baş başa görüşmesinde ve müteakiben Özbek-Kazak heyetleri arasındaki görüşmelerde, Orta Asya bölgesindeki su ve enerji kaynaklarının müşterek kullanımını için tüm tarafların karşılıklı kabul edebileceği bir mekanizma geliştirilmesinde mutabık kalınmıştır. İki ülke, bölgedeki Kamberata ve Rogun Hidroelektrik Santralleri Projeleri'nin ekolojik ve güvenlik yönünden

uluslararası incelemeye tâbi tutulmasını istemişlerdir.⁴

Esasen, Kırgızistan'da ve Tacikistan'da yer alan bu hidroelektrik santrallerin teknolojik altyapıları elden geçirilip ciddi bir rehabilitasyonla çok daha verimli ve çevreci hâle getirilmeleri gerekirken, her iki ülke de yeni barajlar inşa etmek ve mevcut santrallara büyük kapasiteli yeni üniteler eklemek cihetine gitmektedir. Teşebbüs edilen yeni yatırımlar SSCB döneminde, 80'li yılların teknolojiyiyle, çevresel etkiler ve mühendislik ekonomisi dikkate alınmadan planlanmış eski projelerdir. Dolayısıyla çevresel riskler dışında yatırım maliyetlerinin de bu kardeş ülkelere büyük bir yük bindirmesi muhtemeldir.

“Aral'ı hayata döndürme çabaları devam ederken, bölgedeki su kaynakları üzerinde yeni inşaatlar yapmak, üstelik bunları, suyu tabii yataklarından koparırcasına yapmak bölgede zaten var olan çevresel dengesizliği daha da artıracaktır.”⁵

Çevre konusundaki endişelere, Kırgızistan'daki BDT Devletler Enstitüsü'nün Bişkek Direktörü Alexander Knyazov'un “Pravda Vostoka” gazetesinde yayınlanan makalesinde de dikkat çekilmektedir. Knyazov'un yazısında, Kırgızistan ve Tacikistan'da inşa edilecek dev hidroelektrik santrallerin, Özbekistan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın güvenliğini riske edeceği ifade edilmekte, bu çevresel etkilerin sâdece komşularına değil, Kırgızistan'daki Oş, Celalabad ve Batken bölgeleriyle, Tacikistan'daki Sogd bölgesine de zarar vereceği belirtilmektedir. Yazıda ayrıca, Sovyet döneminde yapılmış olan mevcut santrallerin durumu çevre ve güvenlik açısından ele alınırken, yakınlarda Nurek santralında yaşanan bir kazanın da Kırgız ve Tacik hükümetlerine önemli bir alarm niteliğinde olduğu belirtilmektedir.⁶

Bu hususta Özbekistan Dışişleri Bakanlığı'nın 13.04.2009 tarihli açıklamasıyla bölgedeki su kaynaklarının rasyonel kullanımının önemine dikkat çekilmiş, Kırgızistan'daki Kamberata ile Tacikistan'daki Rogun Hidroelektrik Santrali projelerinde bağımsız uluslararası inceleme yapılmasının gerekliliği vurgulanmıştır.⁷

Kırgızistan, 2003'lerde Siri Derya (Seyhun) nehrini besleyen en önemli kollardan Narın nehri üzerindeki Toktagül barajından beslenen Kamberata Hidroelektrik Santrali'na yeni bir ünite inşasına teşebbüs etmiş;

finansman sıkıntısı sebebiyle yıllarca yatırım yapılmayan bu projede, 2009 yılında Rusya Federasyonu'nun sağladığı kredi ile yeniden gündeme gelmiştir. SSCB Bakanlar Kurulu, 1981-1990 on yıllık plan dönemi Hidroelektrik Gelişim Planı çerçevesinde Kamberata Hidroelektrik Santrali'nin yapımı için Ekim 1980'de karar almış, santralin projelendirilmesi ve inşası da SSCB Enerji ve Elektrik Bakanlığı tarafından Mart 1984'te planlanmıştır. Yaklaşık 30 yıl önce, çevreye gerekli önemin verilmediği, yatırım ve ekolojide “Doğadan şefkat beklemeyiz, ondan istediğimizi alırız” anlayışının hâkim olduğu Sovyet totaliter döneminde yapılan bu proje için gerekli ÇED çalışmalarının hazırlandığı hususu şüphelidir.

Aynı şekilde Tacikistan Hükümeti de, 1980'lerde başlatılıp durdurulan Rogun Hidroelektrik Santrali'nin inşasını 25 yıl aradan sonra yeniden başlatmaya karar vermiştir. Rogun Hidroelektrik Santrali projesi de eski bir proje olup, çevresel etkiler ve mühendislik ekonomisi dikkate alınmadan planlanmış bir projedir. Tüm teknik dokümanların yeniden gözden geçirilmesi, yeni teknoloji göz önüne alınarak yatırımın fizibilitesinin, çevresel etki değerlendirme çalışmalarının ve risk analizinin yapılması önem arz etmektedir. Zira, Rogun Projesi 2009 yılında ciddi bir kazanın yaşandığı Rusya'daki Sayano-Shushenskiy Hidroelektrik Santrali ile aynı proje enstitüsünün tasarımıdır. Ayrıca Rogun barajı Sayano-Shushenskiy'den daha yüksek olup, Tacikistan'ın deprem kuşağında yer alan yüksek risk bölgesindedir.

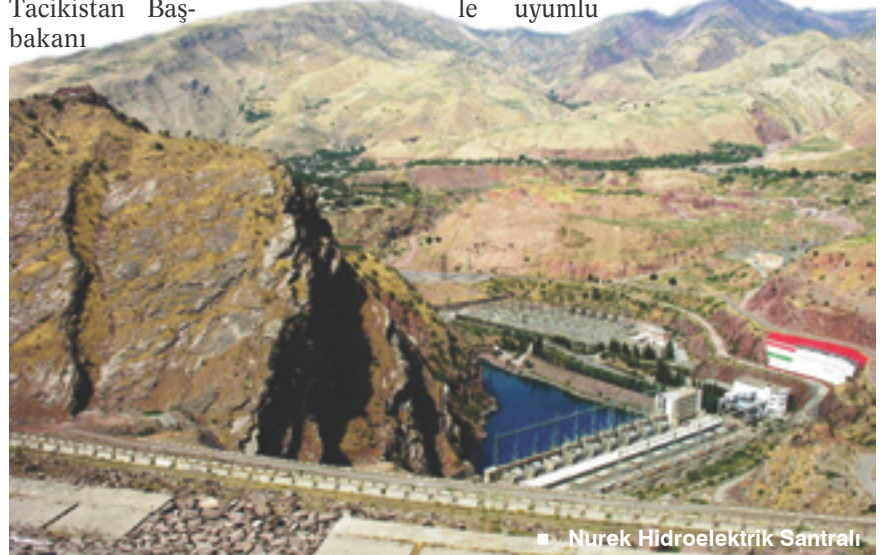
3 Şubat 2010 tarihinde Özbekistan Başbakanı Şevket Mirziyayev, Tacikistan Başbakanı

Akil Akilov'a bir mektup göndererek, Rogun Hidroelektrik Santrali Projesi'nin uluslararası bağımsız uzmanlarca incelenmesi konusunda çağrıda bulunmuştur. Bu çağrıda, 35 yıl önce inşa edilmiş olan Toktagül ve Nurek baraj ve hidroelektrik santralleri gibi tesislerin son 20 yıldır hiç bakım görmedikleri için tehdit oluşturdıkları, deprem kuşağında yer alan Rogun Projesi'nin ise 40 yıl önceki inşaat ve teknolojiye göre yapılan eski proje üzerine tasarlandığı vurgulanmıştır. Bu tür büyük projelerin yapımında çevresel riskler, bölge tarımına yönelik su sıkıntıları, insanî riskler ve sismik riskler hatırlatılmış, Rogun'un bulunduğu bölgenin zaman zaman 10 şiddetinde ölçümlerin görüldüğü yüksek deprem riskleri taşıyan bir bölge olduğu vurgulanarak bütün bu hususların ve muhtemel sonuçlarının önceden tespiti önerilmiştir.⁸

Bölgede uluslararası kuruluşların ilgi ve gayretleri sürmektedir. 2009 Martı'nda İstanbul'da beşincisi gerçekleştirilen ve Dünya Su Konseyi'nin (WWC, World Water Council) önderliğinde üç yılda bir toplanan Su Forumu'nda, Orta Asya su sorunları taraf ülkeler ve uluslararası platformda tartışılmıştır.

Rogun Hidroelektrik Santrali Projesi'nin tüm teknik dokümanlarının uluslararası standard ve teamüller çerçevesinde, Dünya Bankası prosedürlerine uygun olarak gözden geçirilmesi konusunda, Dünya Bankası Başkanı Robert Zoellick'in de niyet beyanı olduğu bilinmektedir.⁹

Asya Kalkınma Bankası ADB (The Asian Development Bank) da bu hususta Tacikistan'ın Orta Asya Bölgesel İşbirliği Teşkilatı'nın (CA-REC) enerji gündemiyile uyumlu

■ Nurek Hidroelektrik Santrali

olarak enerji güvenliği, enerji verimliliği ve ticaretini geliştirme politikasını desteklediğini, Rogun Hidroelektrik Santrali Projesi ile ilgili olarak da hükümetin gerekli fizibilite ve çevresel etki değerlendirme çalışmalarının ilgili ülkelerin gözetimi de sağlanarak, uluslararası en iyi pratik ve standartlar esas alınarak yapılması arzusunun memnuniyetle karşıladığını deklare etmiştir.¹⁰

Geçen yılın sonunda bölgeyi ziyaret eden bir Dünya Bankası heyeti, şu anda Rogun'da yapılan faaliyetlerin rehabilitasyona ve 1993 sel felâketinde zarar gören altyapının onarımına yönelik inşai faaliyetler olduğunu tespit etmiştir. Dünya Bankası Avrupa/Orta Asya Başkan Yardımcısı Philippe Le Houeu'nun Özbekistan Hükümeti'ne yazdığı 22 Mart 2010 tarihli mektupla, Rogun Hidroelektrik Santrali için fizibilite, ekolojik ve sosyal incelemelerin yapılacağı, teknik şartların yerine getirilmesi hususunun denetleneceği bildirilmiştir. Çalışmaların Dünya Bankası prosedürleri çerçevesinde, uluslararası kabul görmüş bağımsız uzmanlar tarafından ve ilgili tüm ülkelerin gözetiminde yapılacağı belirtilmiştir. Tacikistan Hükümeti'nin fizibilite, ekolojik ve sosyal çalışmalarla inşai faaliyetlerin uygunluğunun önemi hususunda bilgilendirildiği ve kendilerinin bağımsız uluslararası uzmanların yapacağı çalışmalarını gözönüne alacağı konusunda mutabık kaldığı da ifade edilmiştir.¹¹

Türkiye Tecrübesi ve Öneriler

Orta Asya'daki su sorununa benzer şekilde, Türkiye'nin de güney komşuları ile geçmiş yıllarda sıkıntıları olmuş, Türkiye'den doğup Basra Körfezi'ne dökülen Fırat ve Dicle nehirlerinin sularının kullanımı konusunda bazı anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Bu sorunlar, tabiri caizse, Türkiye'nin ağabeyce yaklaşımları ve hak gözetim tutumu ile artık yaşanmamaktadır.

Türkiye'nin sınır aşan sular konusundaki politikasını, beş ana başlık altında özetlemek mümkündür. Bunlar; aynı zamanda benzer problemler yaşayan dost ve kardeş ülkelere de çözüm örnekleri mahiyetindedir:

- Öncelikle, soruna değil, çözüme taraf olunması esas alınmalıdır,

- Çözüm, iki nehir-tek havza prensibine oturtulmalıdır,

- Suların hakça, akılcı ve etkin kullanımı üzerine tarafların mutabakatı sağlanmalıdır,

- Suların faydalarının sınırdaş/kıyıdaş ülkeler arasında paylaşımı geliştirilmelidir,

- Sorunlara da sınırdaş/kıyıdaş ülkeler arasında çözüm yolları aranmalıdır.

Bu temel prensipler ve Türkiye'nin komşularıyla yaşanmış tecrübeleri yanı sıra, Özbekistan Devlet Başkanı Sayın İslâm Kerimov'un da vurguladığı üzere, Orta Asya'daki sınır aşan sular konusunda aşağıdaki akılcı yaklaşımın uygulanmasında yarar vardır:

- Orta Asya'daki sınır aşan suların kullanımına dair hususlar, bölgedeki ülkelerde yaşayan 50 milyondan fazla nüfusun çıkarları göz önüne alınarak çözümlenmelidir.

- Sınır aşan nehirlerde yapılacak hiçbir çalışma mevcut çevreye ve bölgedeki su dengesine zararlı bir etki yapmamalıdır.

- Su kullanımını ve çevre konusundaki mevcut uluslararası hukukî çerçeve ve Birleşmiş Milletler kararları, Orta Asya'daki sınır aşan nehirlerde ortak kaynak kullanımına yönelik etkin bir sistemin teşkilinde baz

alınmalıdır. (Bu hususta, "Sınır aşan su yollarının ve uluslararası göllerin kullanımı ve korunması" ile ilgili 1992 tarihli, uluslararası su yollarının seyrüsefer hariç kullanımı ile ilgili 1997'de çıkarılmış iki adet Birleşmiş Milletler kararı mevcuttur.)

- İnşa edilecek hiçbir yapının, onarılamaz çevresel zararlara yol açmayacağına ve nehirlerde hak sahibi ülkelerin su yolları kullanımındaki mevcut dengelerini bozmayacağı hususu garanti edilmelidir.

- Zarar verilmesi hâlinde, yapılan işin tashihi ve gerekirse zararın tazmini cihetine gidilmelidir.

- Sınır aşan nehirlerdeki su kullanımına dair projelerin uygulanması, hidrolik tesislerin yapımı da dahil, bağımsız bir ön ve detaylı incelemeye tâbi tutulmalıdır.

- Projeler, diğer ülkelerin çıkarlarının ihlal edilmediği ve hem akış-aşağı (downstream) ülkelere giden su miktarının azalmaması, hem de bölgenin çevresel güvenliğinin bozulmaması hususlarının garanti edildiği bir yaklaşımla ve karşılıklı anlaşma temelinde uygulanmalıdır.

Dipnotlar

- 1 Prof. Dr. Orhan Kavuncu; "Su Forumu ve Türkistan'da Su Problemi", Türk Yurdu Dergisi, Sayı:260, Nisan 2009.
- 2 Özbekistan Cumhurbaşkanı İslâm Kerimov'un, 28.4.09 tarihli UAKF Zirvesi'ndeki Sunumu.
- 3 Şavkat Hamraev, Özbekistan Tarım ve Su İşleri Bakan Yard., Cumhuriyet Gazetesi, 22.03.2009
- * Karakum Lenin Kanalı, sonradan Karakum Saparmurad Niyazov Kanalı oldu.
- 4 <http://www.uzdaily.com/articles-id-9307.htm>, 17.03.2010.
- 5 Prof. Dr. Orhan Kavuncu; a.g.m.
- 6 <http://www.uzdaily.com/articles-id-9149.htm>, 3 Mart 2010.
- 7 <http://www.uzdaily.com/articles-id-5395.htm>, 14.04.2009.
- 8 <http://www.uzdaily.com/articles-id-8863.htm>, 03.02.2010.
- 9 <http://www.uzdaily.com/articles-id-9032.htm>, 19.02.2010.
- 10 <http://www.uzdaily.com/articles-id-9373.htm>.
- 11 <http://www.uzdaily.com/articles-id-9412.htm>, 25.03.2010.